

Kolektif Bellekte Kırılma ve Yeniden İnşa Olarak Kerbela Yası

Ayhan Tek*

Öz

İslâm tarihinde üzerinde en fazla durulan olaylardan biri Kerbela ve İmam Hüseyin'in şehadetidir. İslâm peygamberi Muhammed'in torunu, dördüncü halife Ali'nin oğlu olan ve Kerbelâda başı bedeninden ayrılan Hüseyin, aynı zamanda Şia mezhebinin üçüncü imamıdır. Hüseyin'in Kerbelâda öldürülmesi Müslümanların tarihsel hafızasında büyük bir kırılma yaratmıştır. Bu yönüyle Kerbela, İslâm tarihinde bu dine mensup olanlar arasında iktidar savaşının tırmandığı, ayrılıkların baş gösterdiğinin de bir göstergesidir. Diğer taraftan yas ritüelleri bağlamında Kerbela'nın ve Aşura törenlerinin edebiyattan tiyatroya, resimden sinemaya kadar birçok alanı etkilediği görülmektedir. Muharrem ayı içerisinde düzenlenen Aşura törenlerinde temsili olarak Kerbela ve onun travmasının bıraktığı acı, belleklerde devam ettirilir. Bu çerçevede kendisinden önce ve sonraki tarihi kırılma ve travmalarla bir özdeşlik kurularak yâd edilen Aşura törenlerinin, taziye ve matem ritüeli olarak mitoloji, destanlar ve edebiyata yansımaları bu yazıda üzerinde durulacak hususlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kerbela, Aşura, yas, travma, İslâm

* Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Öğretim Üyesi. ayhangeveri@gmail.com
Makalenin gönderim tarihi: 09.12.2018. Makalenin kabul tarihi: 27.12.2018

Rupture in Collective Memory and the Mourning of Muharram as Reconstruction of Memory

Abstract

One of the most significant events in the history of Islam is the Battle of Karbala and the martyrdom of Husain. Beheaded in the Battle of Karbala, Husain is the grandson of the Prophet Muhammad of Islam, the son of the fourth caliph Ali, as well as the third imam of the Shii sect. The martyrdom of Husain in Karbala created a great rupture in the historical memory of Muslims. In this respect, Karbala is an indication that the struggle for power between those belonging to this religion has escalated in Islamic history and sectarian separations have begun to emerge. In addition, in the context of mourning rituals, Karbala and the ceremonies of Ashura influence many areas from literature to theatre, from painting to cinema. The pain of the tragedy brought by Karbala and its trauma is continued in memories through its representation in the Ashura ceremonies held in the Muharram month. In this context, this article shall discuss the influence of the ceremonies of Ashura, on mythology, epics and literature, as a ritual of condolence and sorrow, established through the remembrance of Karbala via identification with ruptures and traumas in the periods before and after the battle.

Key Words: Karbala, Ashura, Mourning, Trauma, Islam

Giriş: Bir Yas Belleği Olarak Kербela'nın Arka Planı

“Ölüm zordur. Ama üzüntü daha da zordur.”
Yaban Düşünce - Claude Lévi-Strauss

İslâm peygamberinin vefatından sonra iktidarı kimin yöneteceği tartışılmaya başlanmıştır. Sünnilere ait olanlar başta olmak üzere kimi kaynaklarda Muhammed Peygamber'in kendisinden sonraki idari süreç için Ebubekir bin Ebû Kuhâfe'yi halife olarak işaret ettiği

aktarılmaktadır.¹ Ehl-i Beyt kaynaklarında ise Peygamber'in Gadiru Humm'da Ali bin Ebu Talib'i işaret ettiği kaydedilir.² Yine Ali'nin halife olması gerektiği düşüncesine yakın metinlerde, Ali'nin Peygamber'in cenaze işlemleri ve yasıyla meşgulken Ebubekir ve beraberindekilerin halifelik peşine düştüğü aktarılır. Dolayısıyla Muhammed'in vefatından sonraki İslâm tarihi, hilâfet merkezli bir iktidar mücadelesi olarak seyretmiştir (Şaban Öz, 2011, s.26). Üstelik bu iktidar mücadelesi, günümüze ulaşacak kadar büyük bir etki alanı yaratmıştır.

Araplar arasında sosyolojik bir gerçeklik olan biat etme geleneği çerçevesinde, nüfuz sahibi isimlerin bağlılıklarını bildirmesiyle Ebubekir ilk halife seçilmiştir. Sonrasında Ömer bin Hattab ve Osman bin Affan halife seçilmekle beraber, Ali bin Ebu Talib'in halife olması gerektiğine dair düşüncelerin devam etmesi ve ondan önceki iki halifenin öldürülmesiyle başlayan karışıklıklar, onun dördüncü halife seçilmesiyle daha da büyümüştür. Haricîlerin suikastı sonucunda öldürülen Ali, çocuklarına âdeta şehadeti miras olarak bırakmıştır. Nitekim büyük oğlu Hasan, Kûfelilerin desteğiyle halife seçildiyse de eşi Ca'de bint Eş'as b. Kays tarafından -Muaviye'nin verdiği para karşılığında- zehirlenmiştir. Hasan bin Ali'nin öldürülmesi kardeşi İmam Hüseyin'e sorumluluk yüklerken halifelüğün de el değiştirmesine yol açmıştır³ (And, 2002, s.17-20; Fiğlalı, 1997, s.283).

Aslında bu arka planla Kerbela'ya kadarki süreç, kökü Peygamber zamanına kadar giden kabileler arası bir iktidar savaşının dışavurumudur. Ne var ki İslâm tarihinde pek çok savaş/yıkım gerçekleşmişse de Kerbela gibi etkisi süren başka bir hadise olmamıştır. Hasan Onat'ın (2007) da belirttiği gibi, "Kerbela ile ilgili törenleri izleyenler, eğer tarih bilgileri yoksa, "Hz. Hüseyin'in yeni ölmüş bir kimse olduğunu, ya da onun ölüm haberinin oralara yeni ulaştığını" düşünebilirler (s.6)." Bu bağlamda sürekli özdeşlik kurulan bir travma olarak kolektif belleğe işlenen, intikam ve yas duygularını bes-

¹ Metinde geçen tarihî-dinî şahsiyetlerin isimlerini, ilk geçtiği yerde tam, daha sonraki yerlerde de kısaltarak vermeyi tercih ettik.

² İslâm tarihinde ilk halifenin kim olacağı etrafındaki tartışmalara ve bu tartışmalara mezheplerin farklı yaklaşımlarına dair detaylar için bkz. (Atay, 20-21; Azimli, 2014, 26-32; Fiğlalı, 1996, 279-280; Uludağ, 2008, 57-58; Şeriati, 2009, 55-74 ve 193-210).

³ Kerbela öncesi ve sonrasına dair sürecin kronolojik serencamı için bkz. (Gölpınarlı, 2012, 41-129; Güngör, 1987, s.XV-XX; Köksal, 2006, 37-390).

leyen, İslâm-ıçer bir zalim-mazlum diyalektiği inşa etmiş ve böylece mitik bir söylene dönüşmüş Kerbela'nın ürettiği motifler, bu yazının temel sorunsalları olacaktır.

Kolektif Belleğe İşleyen Trajedisiyle Kerbela ve Aşura

10 Muharrem 61'de (Miladi: 10 Ekim 680) Kerbela'da yaşananları savaştan ziyade bir trajedi olarak değerlendirmeyi gerekli kılan detaylar, toplumsal hafızanın acıyan yanlarını deşerek onları birer simge hâline dönüştürmüştür. Özetle şöyle sıralayabileceğimiz bu detaylar edebî metinlerde, minyatür sanatında ve yas törenlerinde Kerbela yasını tutmakla beraber, bu tragedyanın acısını hatırlatıp intikam hissini canlı tutmak için kullanılmıştır: 4500 kişilik olduğu söylenen bir ordu karşısında Hüseyin ve 72 kişiden oluşan taraf-tarı, içinde çocuk ve kadınların da yer aldığı insanlarla Fırat suyu arasına çekilmiş set, susuzluk, çölde kavurucu sıcaklık, Hüseyin'in gözleri önünde oğlu Ali Ekber'in kanlar içinde bırakılıp hemen akabinde altı aylık Ali Asgar'ın da atılan oklarla babası Hüseyin'in kucagında vurulması ve Hüseyin'in yakınlarının bu şekilde gözleri önünde birer birer öldürülmeleri. Sonrasında Hüseyin'in başının kılıçla koparılması, savaş sonrasında Yezid'in askerlerine ait cesetlerin gömülmesine karşın Hüseyin taraftarlarının cesetlerinin gömülmemesi ve Hüseyin'in kesik başının Yezid'e sunulması. En son olarak da Hüseyin'in kız kardeşi Zeyneb'in Kerbela felaketini hafızalara kazıyan feryat dolu söylevleri (And, 2002, s.19-20). Bu tarihsel arka plana sahip Kerbela'nın bütün trajik enstantaneleri, mitolojik ve arketipsel göndermelerle bu felaketin yasını tutmaya devam eden kitlelerin hafızalarına kazınmıştır. Bu yönüyle Kerbela din-ıçer bir iktidar savaşının ötesinde -Daryush Shayegandan hareketle söyleyecek olursak- "yaralı bilinç"lere seslenen bir imge dizgesine dönüşmüştür.

Lévi-Strauss'un (1994) *Yaban Düşünce* eserinde bahsettiği yas yasaları ile Kerbela hadisesini, Hüseyin'in şehadetini ve günümüze kadar gelen Aşura⁴ geleneğinin ortak yanlarını tespit etmek mümkün-

⁴ Bu yazıda, kökeni Musa Peygamber'in kavmini zulümden kurtardığı güne kadar giden, farklı köken teorilerine sahip "Aşura" ve törenlerini, sadece Hüseyin ve Kerbela bağlamındaki sınırlı anlamıyla kullanıyoruz.

dür. Lévi-Strauss'un özellikle "ortak bilinçaltı" kavramsallaştırması ve "ölüyü gömenlerin kendi aralarında konuşmalarına karşın yas tutan ötekilerin sessizliği" (s.90) sorunsalı, Kerbela törenlerini anlamlandırmada ufuk açıcı olabilir. Nitekim Aşura törenlerinden hareketle, Kerbela yası etrafında oluşan ortak bilinçaltı, âdeta daha gömülmemiş bir ölünün ardından tutulmaya başlanan yasinin devam ettiğini imlemektedir. Ölüm düşüncesinin insanın iç dünyasında yarattığı etkiyi ve ölenin ardında matemi yaşayan kişilerin durumunu salt inanç sistemi içinde açıklamak yeterli olmayabilir. "Çünkü ölüm ve insanın sonluğu, kişinin kendi bilincinde üretemeyeceği, kendinin yapıt olarak yapamayacağı, simgesel düzenin içinde yer veremediği, veremeyeceği bir şeydir (Sayın, 2018, s.56)." Bu itibarla, bitmemiş matem in inşa ettiği toplumsal hafıza kadar güçlü ve birleştirici başka bir dinamik tahayyülü zor gibidir. Kerbela'nın yasını tutmanın temelinde yatan etkili dinamizm, tam da buna bağlı toplumsal bir damar gibi durmaktadır.

Kerbela'nın, insanların intikam ve acıma duygularına yönelik hitabı kadar, onun güçlü bir teolojik savunma retorikğine sahip olduğu da görülmektedir. Bu trajedi üzerine yazılmış maktel metinlerini ve özellikle Şi'a'nın meydana getirdiği müktesebatı hatırlamak gerekir. Bu müktesebat çerçevesinde, Kerbela bir nevi, "Kim bir nefsi bir başka nefse ya da yeryüzündeki fesada karşılık olmaksızın, yani haksız yere öldürürse bütün insanlığı öldürmüş olur" (Maide: 32) ayetinin Müslümanların belleğindeki tefsiri niteliğindedir. Çünkü Kerbelada suçsuz bir şekilde önce susuzluğa ve tecride tabi tutulan Hüseyin ve yakınları, *Kur'an*'da (Bakara: 194-196) tıraş olmanın bile haram kılındığı, savaşmanın yasaklandığı sadece nefsi müdafaa için meşru görüldüğü (eş-şehrü'l-haram) aylardan biri olan Muharremde trajik bir ölümle karşı karşıya kalmıştır. Kerbela, ayeteki (Maide: 32) "fesad"ı çağrıştıracak şekilde, Hüseyin'in dedesinin getirdiği yeni dine inananlar arasındaki en büyük fesat olarak tarihe kaydedilmiştir. Kerbela, bir kırılma olarak belleklerdeki yası sürekli kılarken, aynı zamanda intikam duygularını da beslemiştir. Üstelik bu intikam duygusu her Aşura töreninde yeniden "canlandırılır."⁵

⁵ Gerek Türkiye'deki Caferilerin gerekse İran ve diğer bölgelerdeki Şiiilerin Aşura törenlerini icra ederken kendilerini zincirle dövmeleri üzerinden yapılacak bir antropolojik okuma için bkz. (Le Breton, 2015).

Yas törenleri ile toplumsal bilinç ve hafıza inşası gerçekleştirilir. Bu sebeple Şii ve Sünnî ilim ekolleri arasında sürmekte olan “sahih-mevzu hadis” tartışması, bir rivayet kültürünün yansıması kadar bir hafıza inşa çabasıdır. Böylece Kerbelâdan beri süregelen intikam hissi canlı tutulurken, hak-batıl mücadelesi bağlamında, Hüseyin şahsındaki trajik ölüm üzerinden de hak ve haklı olmanın retoriği inşa edilmektedir.⁶

Hüseyin hem Peygamber’in torunu hem de Ali’nin oğludur. Ehl-i Beyt’in en sevilen ismi olarak Hüseyin aynı zamanda Ehl-i Beyt mirasına sahip olmasından ötürü “şehitlerin sultanı” (sultanuş-şuheda) sayılmaktadır. Bundan dolayı onun şehadeti de İslâm ve Ehl-i Beyt’in en önemli kırılmalarından biri sayılırken aynı zamanda bir simgeye dönüşmüştür. Üstelik Şia düşüncesi Ali’nin düşünceleri ve hayatı etrafında şekillenmiş olmasına rağmen; şehadet düşüncesi, Ali’nin şehadeti yerine oğlu Hüseyin’in ölümü üzerinden hatırlatılır. Tam da bu noktada Aşura törenlerinde Ali’nin şehadeti yerine Hüseyin’in şehadeti sembolleştirilir. Hatırlatmak gerekirse, bir kurban ritüeli olarak kurban edilenin kanının alınla sürülmesini çağrıştıran biçimde, “Ya Hüseyin” ibaresinin Aşura törenlerinde kan kırmızısı yazı biçimiyle yazıldığı bandajların alınla bağlanmasının temelinde, sembolleşen şehadet düşüncesi yatmaktadır. Bu ve benzeri durumlar, ileride açıklayacağımız üzere, Hüseyin’in başının gövdesinden koparılmasına da bir gönderme olarak ele alınabilir.⁷

Kerbelâdaki kan imgesi ile Kızılbaş Alevilerinin ibadet ritüelleri arasında yer alan “Âyin-i Cem” arasında ilinti kurmak gerekir-

⁶ Türkiye tarihi özelinde Hüseyin ve Kerbela ile özdeşlik kurmanın en dikkat çekici örneğini Seyit Rıza’nın feryadında bulabiliriz. İdamı öncesi son isteği “beni oğlumdan önce asın” demesine rağmen gözleri önünde önce oğlunun idam edildiği kaydedilmektedir. Bu yönüyle bir Alevî büyüğü olarak idam sehpasındayken yaptığı konuşma, Kerbela üzerinden kurulan özdeşlik, tarihsel bellek ve mazlumiyeti imlemesi bakımından önemlidir: “Evlad-ı Kerbelâ’yız, bihatayız, ayıptır, zulümdür, cinayettir (Özcan, 2016, s.63: aktaran: Yıldırım, 2018, s.188).”

⁷ Yas’ın hafıza mekanizmasında genetik bir geri dönüşü olarak top oynamak ile Hüseyin’in kesik başı arasında bir ilişki kurulmaktadır. Şahsi tecrübemi aktaracak olursam, küçükken top oynamamız Sünnî olan aile büyüklerimiz tarafından hoş karşılanmazdı. Hatta günah addedilirdi. Bu “günah”ın temeli için de “Hazreti Hüseyin’in başı kesilip Kerbelâda onunla oynandığı” bildirilirdi çocukluk hafızamıza. Yine bir kısım Alevilerde Muharrem ayı içerisinde soğan ve benzeri yiyeceklerin -başı çağrıştırması ve başlarının koparılarak tüketilmeleri üzerinden- yenilmesinin günah sayıldığını da hatırlatmak gerekir.

se, Kerbelâdan tevarüs eden kan imgesi, bu ayinlerde süslenip cem töreninde dolaştırılıp ortaya getirilen kurbanlık koyun sembolü (Mélïkoff, 2010, s.198) ve oğlu İsmail'i kurban vermek üzere olan İbrahim Peygamber'e gökten indirildiğine inanılan koç aynı düzlemde düşünülebilir. Çünkü Muhammed'in de İbrahim soyundan geldiği düşüncesi ve aynı dinsel düşüncenin sürekliliğini imlemesi (İbrahimî din/ Hanif din) bağlamında İslâm'ın bu sürekliliğinin en son halkası olması gibi veriler, Kerbela ve Hüseyin'i ezeli hak-batıl diyalektiği içerisindeki ideal yere konumlandırmaktadır. Unutulmamalıdır ki bu diyalektik dinsel düşüncenin son peygamberi Muhammed olsa da, hem onun soyundan gelen hem de onun tek mil ettiği dinî düşüncenin önemli son temsilcisi, Şia'ya göre kuşkusuz Hüseyin'dir. Bu son temsilci olma durumu oldukça önemlidir. Çünkü İslâmî epistemolojinin belirlediği sınırlar içinde düşünüldüğünde hak davanın yani İslâm'ın ilk halkası nasıl ki ilk peygamber olan Adem ise, son halkayı da Hüseyin simgeler. Bundan ötürü, Ali Şeriatî (2004), Hüseyin'i Adem'in varisi olarak görmüştür. Aghaie'nin modern Şii-likte sembolik söylem üzerine yazdığı önemli eserinde işaret ettiği gibi, aslında Şia düşüncesi, dünyanın başı ve sonu arasındaki tüm süreci, yani hayatın tümünü, Kerbela anlatımı üzerinden kurgulamaktadır. Bundan hareketle evrensel bir anlatı ve söylem peşinde olan Şia uleması, Adem ile başlamış ve Mehdi ile bitecek sürecin kırılma noktası olarak Kerbelâ'yı görmüşlerdir (Aghaie, 2005, s.10). Böylece Şii söylemin merkezinde Kerbelâ'nın neden bu kadar güçlü bir şekilde yer alıp simgeleştiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Öte yandan İnan İslâm Devrimi'ni besleyen dinamiklerden birisini Hüseyin'in şehadetinin oluşturduğu motivasyon olarak görebiliriz. Özellikle toplumcu bir bakış açısına sahip olan Ali Şeriatî'nin İslâm ve Şia'yı analiz eden tarihsel yorumu, entelektüel çevrede devrimci bir damar olarak sahiplenilmiştir. Çünkü Şeriatî, diyalektik tarihsel kavga'nın merkezine Hüseyin'in trajedisini koyarak sadece Müslümanlar arasında meydana gelen bir kırılmayı imlemez. Bunun yerine Şeriatî, ezeli ve ebedî hak-batıl savaşının en önemli sembolü Hüseyin'in kanı ile Kerbela ve Aşura'yı yeniden kurgulamaktadır. Buradaki kan, sadece Kerbelâda dökülen değildir. Kan bu tarihsel yorumda aynı zamanda temiz bir neslin taraftar olduğu hak cephe-

sinin de tanımıdır. Nitekim Ehl-i Beyt ve imamet silsilesi Hüseyin'e dayandığı gibi veraset yoluyla sürdürülen mücadelede Adem'e kadar giden bir kan bağından söz edebiliriz. Bu nedenle kan üzerine kurulan bu kuramsal diyalektik aynı zamanda tüm tarihi bir kan davası gibi kurgulamayı beraberinde getirmiştir.

Ali Şeriatî, gerek *Ali Şiası ve Safevî Şiası*'nda gerekse *Adem'in Vârisi Hüseyin*'de İslâm'ın tarihsel birikimi yanında İranî anlatı geleneğinin de imkânları içinde Kербela'yı bir ekol (mektep) olarak sunar. Çünkü Hüseyin'in temsil ettiği mektep, Muhammed ve Ali'den İbrahim ve Adem'e kadar giden bir mücadele silsilesini imlerken, bu mektebin karşısında yer alan ve Yezid'in temsil ettiği ağ da Nemrut'tan kardeşini öldüren tarihin ilk katili Kabil'e kadar götürülmektedir (2004, s.19-33).

Dine Karşı Din ve *Ali Şiası Safevî Şiası* gibi karşıt ikilikleri kavramsallaştırarak yazdığı eserleriyle İran İslâm Devrimi'nin fikrî temellerine de katkı sunmuş Ali Şeriatî'nin bu kuramsal metinleri Şiiliği anlamada önemli metinlerdir. Ali'nin neden yönetimde olması gerektiğini uzunca anlatan Şeriatî'nin yas ve Aşura'yı tanımlama biçimi, Kербela ve Aşura'ya yüklenen "kesintisiz" tarihsel misyonu da açıklar niteliktedir. Çünkü ona göre Adem'in varisleriyle Şeytan'ın varisleri arasındaki bu savaşta gerçeği görmek ancak "yas" ve "Aşura"nın bilincine varmakla mümkün olur (2009, s.15).

İran kolektif belleğinde Hüseyin ile Âdem'in oğlu Habil ve İbrahim Peygamber arasında bir özdeşlik kurulması Ali Şeriatî'ye özgü olmayıp ondan önce de Farslar arasında görülmektedir. Nitekim Metin And, önemli çalışması *Ritüelden Drama Kербelâ-Muharrem-Ta'ziye*'de bir taraftan Şiraz'daki Aşura törenlerini gözlemleyerek önemli noktaları, bir tiyatro tarihi uzmanı olarak not etmişken diğer taraftan İranlı araştırmacı Sadık Hümâyûnî'nin derlediği 99 adet ta'ziye çeşidini özetleyerek vermiştir. Bu taziyelerin bazılarında da görüldüğü üzere Kербela yası kâh Âdem ile kâh İbrahim ile başlatılır (And, s.131). Bu yönüyle aslında Ali Şeriatî'nin aktardıkları toplumsal hafızada var olanlarla uyumluluk göstermektedir.

Kerbela Yasının Ortadoğu Edebiyatlarında Yankısı ve Makteller

Kerbela'da yaşananlar kolektif belleğe işlenmekle kalmamış aynı zamanda ardında birçok dilde yankısını bulmuş geniş bir literatür bırakmıştır. Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçede işlenen metinlere konu olan Kerbela, bu yönüyle neredeyse tüm Müslüman coğrafyaya etki etmiştir.⁸ Kerbela'da yaşananların tarih kitaplarında anlatılması bir yana bu olay üzerine müstakil eserlerin de kaleme alındığı bilinmektedir. Böylece pek çok dilde “maktel”, “maktel-i Hüseyin”, “mersiyе” ve “Muharremiye” denilen türde müstakil eserler ya da kısa şiirler/bentler yazılmıştır. Farklı adlandırmalar görülmekle beraber, Hüseyin'in ölümü ve Kerbela'yı konu edinen bu tarz eserler için genellikle “maktel” ifadesi kullanılmıştır.

Hem bir okur kitlesine seslenip hem de Aşura törenlerinde matem acısını tarihe kaydetmek bağlamında yazılan “maktel-i Hüseyin”ler, Kerbela'ya ilişkin temel metinler olarak kabul edilir. Arapçada “katl (et-)” fiilinin ism-i mekânı, yani katledilme yeri olarak tarif edilebilecek bu kelime “Hüseyin” ile anılarak Kerbela'yı imlemek için kullanılmıştır. Metin olarak ilk “maktel-i Hüseyin”in Câbir el-Cu'fî (ö.746) tarafından yazıldığı ileri sürülse de günümüze ulaşan en eski maktel metninin Ebû Mihnef (ö.774)'e ait Arapça “Maktelü'l-Hüseyin” olduğu düşünülmektedir (Güngör, 2003, s.456).

Makteller, Muharrem ayının ilk on gününde okunmak için yazılıyordu. Bu nedenle her gün bir bölümünün okunması amacıyla on bölüm şeklinde yazılmışlardır. Muharrem mateminin resmî bir hâl almasından sonra maktel metinlerinin de önemi artmış ve Ebû Mihnef'in metninin formuna uyarlanarak yeni metinler yazılmıştır. Arapçada tanınmış bir diğer maktel, Ebu'l-Ferec İsfahanî (ö.967)'nin *Makatilü't-Talibîn*'i iken bir diğeri de Ebû İshak İsferyânî

⁸ Kuşkusuz Kerbela ve etkisi, geniş bir coğrafyada farklı pek çok dilde yankısını bulmuştur. Geniş bir kültürel alana sahip bu konuyu, bir makalenin sınırları içinde ele almak durumunda olduğumuzdan, bu çalışmamızda Fars, Kürt ve Türk edebiyatlarından sadece birkaç örnek metne değinmek durumunda kaldık. Bu zorunlu tercih, bir yandan literatürün genişliği öte yandan bu yazının Kerbela'nın yazılı kaynaklarından ziyade kolektif bellekte yer edişine odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla makaleye taşıyamadığımız, çeşitli dillerdeki “yok sayamayacağımız” önemli metin ve pek çok ritüel tarafımızdan görülmüş olsa da yazının sınırlarından ötürü metne dahil edilememiştir.

(ö.1027)'nin *Nûrû'l-Ayn fi Meşhedî'l-Huseyn*'idir (Güngör, 1987, s.XXIV). Arap diliyle yazılmış bir diğer önemli maktel metni de El-Hârizmî'nin "Maktelü'l-Hüseyn"idir. Belirtmek gerekir ki Arapçadaki bu öncü maktel örneklerinde genellikle Kербela olayı tarihî rivayetlere göre anlatılmıştır. Ayrıca maktel dışında mesnevilerde, divanlarda ve diğer metinlerde Kербela olayı ile Ehl-i Beyt'e yönelik bölüm ve kısa manzumelerin de yazıldığını hatırlatmalıyız. Ayrıca maktel türü dışında, Kербela konulu ilk Arapça şiirin Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö.688)'ye ait bir gazel olduğu kaydedilmektedir (Arslan, M. ve Erdoğan, M., 2009, s.42-43).

İlk örneklerine Arapçada rastlanılan bu metinler, Farsça başta olmak üzere zamanla diğer dillerde de yazılmaya başlanmıştır. Fars kültüründe Aşura törenlerini anımsatan Siyaveş törenlerinin, Kербela hadisesinin öncesine kadar gittiği kaydedilmektedir. Bu sebeple İran coğrafyasında duygusal bir zeminin olması ve daha sonra Şiiliğin resmi mezhep hâline gelmesi, Aşura törenlerini ve bu törenlerde okunan metinlerin önemini arttırmıştır. Bunların sonucunda, Farsçada maktel yazmanın önemli bir gelenek hâlini alması daha iyi anlaşılmaktadır. Maktel yazmanın yaygınlaşması ve bunların, yas törenlerinde okunmaları, Farsçadaki bu geleneği besleyen önemli etkenlerdendir.

Farsça ilk maktel metni olarak kabul edilen *Ravzatü'ş-Şühedâ*, Hüseyin Baykara döneminin ünlü bir âlimi olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (ö.1504) tarafından 1502'de Herat'ta yazılmıştır (Güngör, 2003, s.456). Bu, aynı zamanda Fuzulî (ö.1556)'nin *Hadikatü'ş-Sü'edâ*'sını yazarken örnek ve ilham aldığı eserdir. Kâşifi'nin eseri, kendilerini etkilediği sonraki pek çok maktel gibi on bölüm ve bir hatimeden oluşur. Bilinen ilk Farsça maktel, Kâşifi'nin metni olmakla beraber, Kербela üzerine yazılan daha eski şiirler de söz konusudur. Kavvâmî-i Râzî tarafından 12. yüzyılda yazılan bir mersiye ile Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın divanında yer verdiği bir manzumenin, Kербela ile ilgili Farsça yazılmış öncü metinler olduğu kabul edilir (Arslan, M. ve Erdoğan, M., 2009, s.42-43). İranda sosyal yaşamın bir parçası olarak Kербela yası, Aşura törenlerinin yanı sıra tiyatrodada sahnelenmektedir. Böylece, edebiyata yansımısından günümüz İran sinemasına kadar konu olması, bu olayın etkisini sürdürerek

devam ettirdiğini göstermektedir. Bu sebeple Farsçada bu yazının sınırlarını aşan geniş bir Kerbela anlatı geleneğinin olduğunu belirtmek gerekir.

Türk edebiyatına baktığımızda, Kerbela hadisesinin gerek Tasavvuf ekollerini gerekse Alevi-Bektaşî geleneğini etkileyen önemli noktalardan biri olduğu görülmektedir.⁹ Bunun sonucu olarak, Kerbela ve Aşura'nın Türkçedeki en önemli yansımaları Alevi-Bektaşî edebiyatı metinlerinde görülmektedir. Çünkü bu edebiyat geleneğinde, Kerbela hadisesi hakkında yazılanlar başta olmak üzere, mersiyeleler çok önemli bir yer tutmaktadır. Kerbela yası -aşağıda aktaracağımız yazılı kaynaklar bir yana- Anadolu'da sözlü kaynaklar bakımından da geniş bir literatür meydana getirmiştir. Bu bağlamda Anadolu, İran ve Azerbaycan arasında yer alan Aras Havzasındaki yas törenleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Burada özellikle Muharrem ayının ilk on gününde okunan ve bir "muharremiye" türü olan "sinezen"leri anmak gerekir. Bu şiirler "sineye vurma" anlamındaki "sine-zen" den hareketle bir edebî türün ismine dönüşmüştür. Sinezenler Iğdır'daki Muharrem törenlerinde özellikle okunmakta olup bu şiirler vasıtasıyla Kerbela yası yeniden yaşatılır. Kerbela üzerine Şah İsmail'den bu yana söylenen ve daha çok manzum olan bu Türkçe şiirlerde zaman zaman Azerî ve Fars metinlerinin de etkisi görülmektedir. Türkiye'de yaşayan Şii ve Caferî çevrelerin yoğun bir şekilde katıldıkları ve "ezalı gün", "ta'ziye" ve "şebih" gibi adlarla anılan bu törenlerde Kerbelâ'daki acı yeniden duyumsanıp o tarihî olay yeniden canlandırılırken "sinezen"ler birer maktel metni olarak bu yas ritüellerini tamamlamada önemli işleve sahiptir (Işık ve Özdemir, 2011, s.3-6). Böylece bir yas geleneği olarak bu merasimlerde okunan "sinezeni"ler, kapsamlı bir yas hafızasını ortaya çıkarırken bir yandan da Kerbela üzerine Türkçe bir literatürün oluşmasını sağlamıştır.

Bu çerçevede Hüseyin ve Kerbela konusu, divan ve tekke edebiyatlarından halk ve âşık edebiyatına kadar Türk kültüründe de yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu geniş çerçeve içinde makteller en önemli metinler olarak sayılmaktadır. Kastamonulu Şâzî'nin 1361'de

⁹ Kerbelâ'nın Türk edebiyatına yansımalarının ve bu olayın edebî metinlerde işleniş seyri- nin gözlemlenebileceği zengin bir çalışma olan *Kerbela Mersiyeleleri* isimli çalışmaya bakılabilir bkz. (Arslan, M. ve Erdoğan, M., 2009).

yazdığı *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin*, en eski Türkçe maktel olarak bilinmektedir. Yine Yahya b. Bahşî'nin 1499'da tamamladığı *Maktel-i Hüseyin*'i diğer bir Türkçe maktel örneğidir. Bu iki metin dışında, Lâmiî (ö.1532)'nin *Kitab-ı Âl-i Resûl*'ü, Hacı Nureddin Efendi'nin *Maktel-i Hüseyin*'i ve Âşık b. Ali Nattaî (ö.1572)'nin *Ravzatü's-Şühedâ tercümesi* Türk edebiyatındaki makteller için öncelikli sayılabilecekler arasındadır (Güngör, 1987, s.XXVII-XXVIII). Türkçede kuşkusuz en bilinen maktel metni, Fuzulî'nin Kâşifi etkisi altında yazdığı *Hadikatü's-Sü'edâ*'sıdır. Ehl-i Beyt sevgisini işleyen bir şair olan Fuzulî'nin ayrıca *Türkçe Divanı*'nda on iki imama övgü için yazdığı kasideyi de anmak gerekmektedir (Parlatır, 2012, s.66-68).

Kербela hadisesini modern zamanlarda klasik anlatım biçimiyle okura hatırlatan bir diğer metin, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Yeni Gülzâr-ı Haseneyn: Kербelâ Vak'ası*'dır. Eserde Kербela'nın tarihsel süreci verilirken yer yer kaside tarzındaki şiirler metne serpiştirilmiştir. Dolayısıyla Gölpınarlı'nın metni, klasik mesnevi formunun yeni bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Gölpınarlı, Muhteşem-i Kâşânî (ö.1588)'nin on iki bentten oluşan ve taziye törenlerinde okunan meşhur (Kurtuluş, 2006, s.77-78) *Düvazdeh Bend* başlıklı terkiб-i bendini çevirip eserinin sonuna ilave etmiştir (Gölpınarlı, 2012, s.183-192). "Aczî" mahlasını kullanan Gölpınarlı'nın kasidelerinin klasik şiir irtibatını yansıması bir yana, ilk baskısı 1955'te yapılan eserin, Hüseyin'i "İnsanlık Şehidi" (s.131) olarak takdim etmesi de dikkat çekicidir.

Gölpınarlı'nın metnine benzer bir metin de Mela Mehemed Elî Hûnî'nin 1970-1975 yılları arasında Zazaca yazdığı *Weqay Kerbelay* ("Kербela Vak'ası")'dır. 70 beyitlik üç kısa kasideden oluşan bu metinde Hasan ve Hüseyin kardeşlerden bahsedilmektedir (Hûnî, 2004). Hasan ve Hüseyin, "uçlarında şehidlik kanı damlayan arş-ı a'lanın iki küpesi", "aslan yavruları" (s.80), "küpe gibi yere doğru sarkan dallar" (s.81) anlamına gelen ibarelerle kısa ama yoğun bir metinde tanıtılmıştır. Hâlen hayatta olan şairin metnini bitirirken düştüğü notlar ise bu yazı çerçevesinde değmeye çalıştığımız kolektif bellek bağlamında önem taşımaktadır. Hûnî (resmi ismi: Muhammed Ali Öztürk), bu kısa kasideleri Zazaca yazmadaki amacının, Zazaların -Kербela'da yaşananlardan ötürü- ihtilafa düşerek birbirle-

rine düşman kesilme ihtimalini önlemek olduğunu vurgular. Çünkü ona göre Müslümanlar, Kerbela vakası üzerinden birbirlerine oldukça zıt pek çok fikre kapılmışlardır (s.83). Böylece tarihte yaşanmış bir hadise üzerinden gelecekte gerçekleşme ihtimali olan çatışma potansiyellerinin önüne geçme vurgusu ve motivasyonu, Kerbela'nın travmaya dönüşen acısının devamlılığına işaret etmesi bağlamında dikkat çekicidir.

Klasik Kürt edebiyatında üretken bir ekol olan Aqtepi ailesi, bir yandan medrese eğitimi ve Nakşibendilik ağında önemli bir halka iken, diğer yandan Kerbela üzerine yazılmış Kürtçe metinlere imza atmış şairler yetiştirmiştir. Yazdıkları divan ve mesneviler dışında Kerbela'yı Kürtçede anlatan metinlerle tanınan Aqtepi ailesinin en önemli temsilcisi Şêx Ebdurrehman (Şeyh Abdurrahman) (ö.1907)'dir. Onun, Ali ve iki oğlu için yazdığı methiye ve mersiyele bir yana Yezid için yazdığı "Recmiye/Lanetname"si intikam duygusu bağlamında dikkat çekicidir. Çocuklarına verdiği isimler bağlamında Kerbela'yı sonraki kuşakların hafızasında yaşatmak isteyen Şêx Ebdurrehman'ın çocukları da babalarının izinden gitmişlerdir. Nitekim çocuklarından Şêx Kerbelayî (ö.1939)'nin "Xakê Kerbela" ("Kerbela Toprağı") isimli mersiyesi ile Şêx Askerî (ö.1952)'nin yazdığı "Kerbela Mersiyesi" bu ailenin Kerbela üzerine yazdığı metinlerden birkaç örnektir.¹⁰ Aynı şekilde bu ailenin etkisinin görüldüğü bir diğer metin olarak Burhaneddînê Feqîr'in *Meşheda İmam Huseyin*'ini anmak gerekir. Tam olarak ne zaman yaşadığı ve metnini ne zaman yazdığı bilinmeyen Feqîr'in eseri 12 bölüm ve 1252 beyitten oluşmaktadır (bkz. Feqîr, 2008).

Arap ve Fars edebiyatlarından Türkiye'de konuşulan dillere değin geniş bir kültür ve dil coğrafyasında edebiyata konu edilen Hüseyin'in yası aynı zamanda bir hafızanın devamını nitelemektedir. Bu bağlamda Kerbela, edebî metinlerin bir teması olmanın yanında, özdeşlik kurulan bir olaydır. Türkçede Alevi âşik edebiyatının önemli bir temsilcisi olan Ruhsatî'nin "Kerbela cengine döndü işimiz / El-aman bir damla su seher yeli / Varsın Ruhsatî'yi eller kına-

¹⁰ Aqtepi ailesinin etkisi ve ürettikleri metinler hakkında daha fazla detay için bkz. (Adak, 2015)

sın / Akıyor gözümden cu seher yeli” (Kaya, 1991, s.292) deyişinde kendini özleştirmesi buna örnektir. Aynı şekilde Kürt edebiyatının önemli bir ekolü olarak bilinen Diyarbakırlı Aqtepi ailesinin ürettikleri edebî metinler ve Kerbela üzerine yazdıkları dışında, mahlas olarak “Kerbelayî” mahlasını kullanmış olmaları bir diğer örnektir. Kürt edebiyatında Ehl-i Beyt sevgisi ve Kerbela yasını devam ettiren bu ailenin en önemli şairi olan Şêx Ebdurrehman’ın aynı şekilde şair olan iki oğluna verdiği isimler de dikkat çekicidir. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi, birinin ismi Şêx Kerbelayî iken diğesinin de -Hüseyn’in oğlunun isminden mülhem- Askerî’dir. Böylece Kerbela olgusu, klasik edebî metinlerden günümüzde icra edilen yas törenlerine, türkülerden taziye kültürüne değin bireysel acıların bir özdeşim kurma sembolü olarak etkisini devam ettirmektedir.

Türkiyede özellikle Alevi inanç ritüelleri ve dua metinlerinde de karşımıza çıkan Kerbela dramı, Türk sözlü kültürlerinde deyişler, gülbank, sinezen, ağıt, nefes ve türkülerde işlenmiştir. Böylece Alevilerin haftalık Cem ayinlerinde hatırlayıp yeniden yaşadıkları, ayinde bulunanlara Hüseyn’in susuzluğunu imleyecek şekilde “saka hizmeti”nin sunulması ve özellikle Ali ile Hüseyn’ne seslenilip medet umulması gibi detaylar, belleğin canlılığını göstermesi açısından dikkate değerdir:

Sen mürşitsin mürvet eyle şaşkına
Çağırınca imdad eyle düşküne
Kerbelâda yatan İmam aşkına
İnâyet umarız senden yâ Ali (Gölpınarlı, 1963, s.113)

Elbette burada gerçek anlamda bir inâyet ummaktan ziyade, İmam Ali’nin manevi etkisinin Alevi bireyler üzerindeki etkisi görülmektedir. Böylece bu durum, İslâm inancındaki ölü sayılmayan imamların (şehitlerin) simgesel düzlemde yaşamlarının devam ettiğine dair -aşağıda açıklayacağımız- inancı da açıklamaktadır. Nitekim Aşura törenlerinde Kerbelâdaki yakarışın âdeta bir devamı olarak söylenen sinezen ve muharremiyeler ile ağıtlar yakılıp oruç tutulması da dram ve yasin sürdüğünü göstermektedir.

Ölüm ve Yaşamı Birbirine Diken Semboller

İslâm'ın en önemli kitlesel ibadetlerinden biri olan Hac'da, inanlar âdeta "ölmeden önce ölünüz" düsturunca beyaz ihramlara bürünerek Mescid-i Haram'da Kâbe'nin etrafında dönerler. Aslında Hac, hayat ile ölümün arasındaki geçiş merasiminin simgesel bir ifadesi olarak okunabilir. Hüseyin ve beraberindekiler, "harem", "haram" ve "ihram" kelimeleriyle kökteş olan Muharrem'de öldürülürken, Müslümanların belleklerinde beyaz'dan kara'ya bir sembolik dönüşüm de gerçekleşmiştir. Çünkü Hac'da beyaz ihramlar giyilirken, Aşurâda karalar bağlanır. Hac'da maddi dünyanın yüklerinden sıyrılarak manevi arınma erek iken, Aşurâda bunun aksine, maddi dünyanın trajedisıyla özdeşleşerek bunun acısı tekrarlanır. Hac'da ölümü kuşanmanın temsili varken, Aşurâda haksız yere gelen ölümün (şehadetin) hesabı sorulmak istenmektedir. Elbette Muharrem ayında Aşura olarak yâd edilen yas töreni,¹¹ tamamen Hac ibadeti yerine ikame edilmemektedir. Yani ölümün salt bir imgeye dönüştürülmek istendiği sonucuna varılmaz. Üstelik bu iki kitlesel ritüel aynı bireyler tarafından yerine getiriliyor da olabilir. Fakat aynı inanç dünyası içinde yer alan iki ayrı motivasyona sahip bu kitlesel temsiller, Müslümanların belleklerindeki yaralanmışlık ve trajediyi açıklamaya imkân verebilir. Tam da burada Zeynep Sayın'ın (2018), İslâm'ı, "ölümü bir imgede ele geçirmek yerine teslimiyet" şeklindeki tanımı, bizim Hac-Aşura ayrımını anlamamıza katkı sunabilir: "Ayrım ölümle yaşam arasında değil, ölümü ve yaşamı, ölüm ve yaşam diye ayırıştıran dizgeyle ölüm ve yaşam arasındadır (s.156)."

Kerbela'da Hüseyin'in vücudunun parçalanması, İslâmî literatürün yazılma seyrini değiştirmiştir denebilir. Bu sebeple, Kerbelâda Hüseyin'i öldürüp bununla kalmayarak başını kesenlerin işledikleri fiil, üzerinde durulması gereken bir noktadır. Nitekim gerek tarihi kaynaklarda gerekse edebî metinlerde Hüseyin'in şehadetine değinilirken sıklıkla başının kesilmesine göndermede bulunmaktadır. Elbette Kerbela hadisesinin can yakıcı olması sadece ölüm temasıyla açıklanamaz. Aynı zamanda ölüm ve öldürme biçimi de bu tarihi vakıayı ve bunun yasını diri tutan önemli faktörlerdendir.

¹¹ İran'da düzenlenenler başta olmak üzere Muharrem yas törenleri ve bu törenlerdeki ritüellerin detayları için bkz. (Mustafa Öz, 2011).

Başı bedenden koparmayı sadece intikam ve savaştıran motivasyonlar ile açıklamak yetersiz olacaktır. Bu bağlamda bir iktidar savaşının tarafları olarak görülebilecek Yezid'in kuvvetleri, karşısındaki Hüseyin'i ve beraberindeki 72 kişiyi öldürmekle yetinmemiştir. Bunun yerine bir iktidar mücadelesi şeklinde okunabilecek bir savaşın kökten (baş'tan) çözülmesini arzu etmişlerdir. Şia terminolojisi ile ifade edecek olursak, Peygamber'in ve Ehl-i Beyt'in önemli son şahsiyetini öldürmek, aynı zamanda bu düşüncenin son halkasını ortadan kaldırmaya matuftur. Bunun için de Hüseyin bir "kesik baş" motifi olarak İslâm kültüründe matem ve dramın bitimsiz acısını ifade eder.¹² Bu nedenle akıtılan kan, simgesel olarak akmaya devam ederken diğer taraftan bitmeyen bir matem olarak yas duygusunu yaşamamış olan ve ölüsünün bedenine kavuşmamış, taziyesini kuramamış bir sosyo-psikolojik olguya da dönüşmüştür. Bu itibarla iktidarına biat etmeyip baş eğmeyi ortadan kaldırmak, aslında (başın gövdeden yere eğdirilmesiyle) ona baş eğdirildiğinin göstergesidir. Çünkü Zeynep Sayın'ın (2018) da belirttiği üzere "[i] syankârlar, başı gövdeye bağladığı için boyunlarından vurulur; boğazları, başlarını gövdeden ayırmak için kesilir" (s.42).

Kelle koltukta gezen, başları ile bedenleri ayrılan kesik-baş anlatılarında, başsız gövdelerin hayatları "arada"dır. Bu nedenle hem hayatı hem de ölümü imlerler. Tam da bu nedenle Kerbela'nın matem bitimsizdir. Ölüm, Kerbela'dan beri arada ve araf'ta gibidir. Elbette Kerbela'nın bir imge olarak özelde Şiiler başta olmak üzere Müslümanların belleklerinde yer edinmesi, Hüseyin'in trajik ölümü ile ilgilidir. Bununla beraber Hüseyin'in başının bedenden koparılması, ölümün bir simge şeklinde bağısız kalmasına ve ölüme yüklenen anlamın da boşlukta asılı kalmasına yol açmıştır. Zeynep Sayın ölümü simgesel dil düzeni içinde açıklarken sembol sözcüğünün etimolojik anlamına göndermede bulunur: "[s]imge / sembol bu nedenle yarılmış, kırılmış, kopmuş olan bir şeyin iki ayrı parçasını birbirine dikişlemek demektir: *sym-ballein*.(s.144)" Fakat simgenin dikiş ile ilişkisini Kerbela ve ölüm bağlamında biraz daha açmak için Kürtçe-

¹² Hüseyin'in başının kesilmesi etrafında gelişen menkıbeleri ve aynı zamanda kesik baş motifinin tarih ve folklor içindeki etkisini ayrıntılarıyla görmek için bkz. (Ocak, 2013).

ye sığınmak gerekir. Çünkü Kürtçede mezarın başına konan kaideye yani mezar taşına “kêlî” denildiği gibi “dikiş ve ilmek” için de aynı kelime (kêlî) kullanılır. Böylece ölen kişiyi yâd etmek ve onunla/ce-sediyle/hatırasıyla yaşam (ölenin ardında kalan yaşayanlar) arasında bir bağ ve dikiştir mezarın başı/taşı. “Kêlî”, ölümü sembolize edip onu dil içinde anlama bağlarken aynı zamanda ölenin mezarına da atılan dikiştir. Bu dikiş, ölümün ve trajedinin bir mekânla ilişkisini de bağlar.

Hüseyin’in mezarının belirsizliğini, bedeni ile başı arasındaki bağın kopması yani parçalanmış bedeninin bir bütüne sahip olamayı ile Kerbelâ’nın parçalanma ve Müslümanlar arasında yarılmaya yol açmasını birbiriyle ilişkilendirebiliriz. Çünkü Kerbelâ’nın bitmeyen bir yas ve intikam ritüeli olarak kendini tekrar etmesi, diki-lemeyen, dikiş tutmayan bir yara olarak kalmasını açıklamaktadır. Bu nedenle Hüseyin’in bedeni gibi Hüseyin’in yasını tutan ona ağıt yakanlar da parçalıdır. Bellekleri parçalı olan ve Aşura’da bedenlerine zincirlerle vurup bedenlerini âdeta parçalamak istemeleri temsili olduğu kadar, dikiş tutamayan yaranın dikimine yönelik bir travma göstergesinin dışavurumudur.¹³ Hüseyin’in şehadeti, bu anlamda, düğümü çözülmüş, ilmeği tutmayan bir trajedi olarak, geçmiş (Ker-bela) ile bugün (Aşura törenleri) arasındaki toplumsal belleğe atıl-maya devam edilen simgesel bir dikiş mahiyetindedir.

Emevî iktidarı, siyasi rakip olarak gördükleri Hüseyin’i biat et-meye ikna edemeyince onu imha etme yoluna gitmişlerdir. Çünkü Hüseyin’in söz konusu iktidarın dışında kalması ve onu onaylama-sı, iktidatlarını eksik kılmaktaydı. Bu nedenle Hüseyin’in imhası yeterli olmayıp imgesinin de ortadan kaldırılması gerekirdi. Bu iti-barla da Hüseyin’in şehadetinin imgeden yoksun olması bir sembol hâline gelmemesi için başsız ve mezarsız olması öngörüldü. Fakat bugün Aşura formuyla temsili olarak devam eden simgesel ritüel, as-

¹³ Buradaki okumayı Zeynep Sayın’a borçluyum. Sayın’ın Melamiler ve Kalenderiler için yazdıkları Kerbelâ’dakiler ve onların yasını tutanların durumuyla dikiş tutar gibidir: “[Melamiler, Kalenderilerin] mezar taşlarında başlık yoktur, ölünün başı yoktur. Bu taş-lara “başsız ayaksız” anlamına gelen *bî-ser ü pâ* denir (s.151).” Ayrıca Yalçın Çakmak’ın bu yazı çerçevesindeki şu hatırlatmasını aktarmak isterim: Aşura’da yas tutup kendilerine zincirlerle vuranların eylemleri -Kufe’de Ali ve Hüseyin’e vadettikleri desteği sağlamayan-ları temsilen- bir nevi ihanetin kefareti olarak okunabilir.

ında bitmeyen bir yas olmakla beraber, Hüseyin imgesinin tamamlanmasına da dönüktür. Bu, aynı zamanda Aşura'da sembollerin ve görselliğin bu kadar ön plana çıkmasının simgesel dildeki bir diğer karşılığıdır.

Yas ve İntikamın Ortak İmgesi: “Baş”sızlık

Öldürme biçimi en az öldürmenin kendisi kadar önem taşımaktadır. Cesede, cesedin parçalarına ve geriye (“artık” olarak) kalan parçalara yapılan işlemler, imha edilenin misyonunu açıkladığı gibi, öldürenin de niyetini açığa çıkarır. Zeynep Sayın'ın (2018) marjinaler ve Yahudiler bağlamında ifade ettiği gibi, böyle grupların imha edilmeleri, öldürülme tekniklerine göre değişiklik gösterir. Öldüren, aynı zamanda öldürülenlerin cesetleri ya da cenaze törenleri üzerinde de bir tasarrufta bulunabilir (s.123). Hüseyin'i öldüren iktidar, onun cesedi üzerinden yeni bir tasarrufta bulunur: Baş gövdesinden koparılır ve nereye gömüldüğü bir meçhule ve tarihsel muğlaklığa atılır. Bu bağlamda Muhammed'in torunu, Ali ve Fatıma'nın oğlu Hüseyin, Yezid iktidarında bir “marjinal”e bir “imha nesnesi”ne dönüştürülmüştür. Hatta “object”ten öte “abject”e (zillet nesnesine) dönüştürülmek istenmiştir. Oysa Hüseyin, -pek çok kaynakta belirtildiği gibi- Kerbelâda öldürüleceğini bilmekteydi ve bunun kendisine bildirildiğini ifade etmiştir. *Maktel-i Harezmi*'de geçtiği üzere bilinçli bir ölüme (“şehadete”) giden biri olarak aslında “zillete karşı ölüme gidip izzete ulaşmak istediği” vurgulanır (Sadıki: s.53; Harezmi, s.7-8; Gölpınarlı, 2012, s.11). Özellikle Aşura törenleri ve Kerbela ağıtlarında zillete karşı gelmenin, şehadetin motivasyonu olduğu yönlü göndermeler, ölümün ve öldürmenin aynı zamanda tarihyazımını da belirlediğini göstermektedir. *Ensabul-Eşraf*'ta Kays bin Eş'as'ın “Neden Yezid'e biat etmiyorsun?” sorusuna Hüseyin'in şöyle karşılık verdiği kaydedilir: “Allah'a hamdolsun ki ben zillet elini vermeyeceğim; köleler gibi de önlerinden kaçmaya çağım (Belazurî, s.188).”

Yine Aşura'nın ikinci gününde Hüseyin, taraftarlarına hitap ederken “zillet [kılıç artığı olmak] ile kılıç arasında bir tercihe zorlandığımı ve bu nedenle zilletin kendisinden, ailesinden ve temsil ettiği dü-

şünceден uzak olduğunu belirtir. Bu diyalekt aynı zamanda günümüz Kerbela yas törenlerinde sloganlaşan ve Hüseyin'i bugüne taşıyan ve yeniden üreten önemli bir dilsel imgedir: “zillet bizden uzaktır.” Kerbela merasimlerinin en önemli göndermelerinden biri olan bu slogan aynı zamanda ölme biçimine matuf simgesel bir karşılıktır. Nitekim Hüseyin izzetiyle ölmüşken, Yezid bin Muaviye'nin ölümü ise “zillet” biçimi ile sunulmuştur. Bu durum -yani Yezid'in ölme biçimi- Hacı Nureddin'in *Vak'â-yı Deşt-i Kerbelâ/ Hüseyin'in Makteli Mesnevisi*'nde şöyle özetlenmiştir: “Mescidten çıkıp sarayına doğru kaçan Yezid bin Muaviye içi necaset dolu olan bir kuyuya düşer ve zillet içinde ölür” (Sürücü, 2018, s.26-27). Dolayısıyla yas metinleri olan “Maktel-i Hüseyin”lerde tarih yeniden yazılırken, ölüm de Hüseyin'in misyonu uyarınca yeniden biçimlendirilir. Bu da Kerbela gibi travmaların matem törenlerinde yeniden üretilmesindeki işlevi bir yana edebî üretim yoluyla yazılı belleğe katkısı bakımından dikkate değerdir.

Aşura törenlerinde intikam ve yasın canlı tutulması, son imam olan Mehdi inancı ile tamamlanır. Çünkü Şii inanç sisteminin temelini oluşturan sacayaklarından biri de “beklemek, özlem ve hasret” anlamlarına gelen “intizar”dır. Hristiyanlıkta Mesih'in zuhuru-na dönük inanca benzer şekilde, ölümden ve insanlardan saklanan Mehdi'nin geleceğine ve dünyayı adaletle tanzim edeceğine inanılır.¹⁴ Üstelik Mehdilik inancı sadece Şia'yla sınırlı değil, diğer mezheplerde de görülen bir inanıştır. Dolayısıyla “Son İmam”ın “geliş”ine yönelik bu intizar, aynı zamanda bitmemiş bir savaşın, hesabı görülmemiş bir intikamın ve tamamlanmamış bir yasın finaline dönük bir bekleyiştir. Bu sebeple ahirete (hesap gününe) bırakılan bir hesaptan ziyade bu dünyada sonuçlanacak bir hikâyenin kurgusu ile karşı karşıyayız. Bu durum bir yandan Şii inancını sürekli motive eden dinamik bir toplumsal damarı güçlendirirken beri yandan mitoloji ve tarihin sürekliliğini yansıtır.¹⁵ Çünkü sözü edilen intizar, Mehdi'nin

¹⁴ Şii düşüncede imamların gaybeti (kayboluş) üzerine kitaplar yazılacak kadar geniş bir konu olarak ele alınır. Bu konu çerçevesinde İmam Hüseyin dışında son iki imam olan Hasan el-Askerî ve Mehdi (Kaim)'nin gaybetleri üzerine en önemli referans metinlerinden biri Numânî'nin *Gaybet-i Numânî*'sidir. Bu eser ve gaybet meselesinin detayları için bkz. (Numânî, 1418; İlhan, 1996, s.410-412).

¹⁵ Abbas Amanat, 2005'te İran'ın Kaşan şehrine yaptığı ziyaret sırasında gördüğü bir grafiti-yazısındaki (“Bekleyiş dinimizdir!”) sloganı üzerinden ilginç bir tespitte bulunur:

zuhurudur. Bunun temelindeki düşünce ise, Mehdi'nin Hüseyin'in kanını/öcünü alması üzerine inşa edilmiş kurgusal bir inançtır. Yani temelde intikam (baş ve kan) almanın olduğu ve kadim epistemolojiden beslenen bir mezhepsel bakışın motifler yoluyla inanç ve umut olarak dışavurumudur. Son kertede bekleyişin (intizar), âdetâ koparılmış bir başın yeniden cesede dikilişi (Kürtçedeki kêlî: “dikiş, düğüm”) gibi algılanabilir. Üstelik bu, simgesel düzlemde mezar taşının, cesedin gömüldüğü yere dikilmesi iken (Kürtçedeki kêlî: “mezar taşı”) temsili (teşebbühü) düzlemdeyse baş'ın gövdeye dikilmesidir. Nitekim bu dikişin, Aşura törenlerinin 14. gününde (son günü, kıyâmeti bekleyiş!) “canlandırılan” “İd-i Ser û Ten” adlı bayramda (Baş ve Gövde Bayramı) gerçekleştiği görülür: “14. Günde ise İmâm Hüseyin'in başı ile gövdesinin birleştiğine inanılmaktadır”¹⁶ (And, s.49; Sell, 1880, s.241).

Pers Mitolojisinden Kerbela'ya: İntikam, Özdeşlik ve İzdüşümleri

İran mitik anlatılarının önemli isimlerinden şehzade Siyaveş'in öldürülmesi sonrasında gerçekleştiğine inanılan tabiat değişimleri ile Mehdi'nin zuhuru sonrası gerçekleşmesi beklenen değişimler arasında çarpıcı benzerlikler söz konusudur. Mehdi'nin kıyâmet gününde geleceğine dönük inançtaki gibi, Siyaveş'in ölümünden ötürü kozmik düzensizliklerin olduğu, güçlü fırtınaların çıktığı, yoğun bulutla-

“Hüseyiniyyede her şey tipik bir Muharrem törenine uygun gibiydi. Fakat Nakh'l'a yaklaştığımda büyük bir binanın altına yazılmış bir grafiti dikkatimi çekmişti: “İntizar dinimizdir!” Bu mesaj beni şaşırttı. Otuz yıl boyunca çeşitli retoriklerle meşgul olmuş Mesihçi Şia'nın bir öğrencisi için bu beklenmedik bir ilhamdı. İslâm Devrimi'nin zaferinden çeyrek yüzyıl ve Şia'nın bu devriminin Mesihî-imamı Ayetullah Humeyni'nin ölümünden on altı yıl sonra, böyle bir mesaj ile karşılaşmak oldukça çarpıcı idi. Bir kurtarıcının geri dönüşü için sonsuz bir özlem/bekleyiş ve “Sultanu's-Şuheda” [olan Hüseyin] için sembolik bir anlam üzerine bina edilmiş Şia düşüncesi Kerbelâdaki trajedi ile anlam bulmuştur. [Çünkü] Şii inanca göre, Mehdi, Kıyâmet'te zuhur edip Hüseyin'in intikamını alacak ve kozmik düzende bir savaşın fitilini yakacaktır (Amanat, 2009, s.viii).”

¹⁶ İmâm Hüseyin ve Mehdi'nin zuhuru ile ilgili farklı yorumlar Şia düşüncesinde işlenmektedir. Bununla beraber, Edward Sell'in aktardığı bu “baş ve gövde bayramı” hakkında ise ne Şia ne de Sünni kaynaklarında bir bilgiye rastladık. Dolayısıyla teyidi güç olmakla beraber bu yazı çerçevesinde işlediğimiz “baş”sızlık meselesi bağlamında bu bayramı vurgulamayı gerekli gördük.

rın görüldüğü ve her yerin karardığı aktarılır. İrandaki Siyaveş anma törenlerinde saz şairleri “kin-i Siyaveş”, “surûd” ve “nevha” denilen şarkıları icra ederken, Maverâu'n-nehr'de (Transoxiana) ise her yıl bir horoz, başı kesilerek, Siyaveş için kurban edilir (And, s.25).

Tabii İran mitolojisinde “hûn-ı Siyaveş”in ayrı bir yeri söz konusudur. Hüseyin gibi öleceğini bildiği söylenen Siyaveş'in ölümü *Şehnâme*'de İran hamasî kanonuna uygun şekilde işlenmiştir. Özellikle “Siyaveş kanı” toplumsal belleğe kazınan önemli bir imgedir. Ayrıca Kerbela sonrası taziye ve yas törenlerinin de biçimini belirlemiş olması bakımından Siyaveş'in ölümü dikkat çekicidir. Kurban ritüellerinin önemli ayrıntılarını ve Hüseyin'in şehadeti ile ortak yönler barındıran bu hikâye Aşura'ya eklenmiş olabilir. Ya da her iki trajedi arasındaki benzerlikler yeniden kurgulanmıştır. Fakat her hâlükârda iki “kanlı hikâye” arasında birbirine bağlanan unsurların, Şii düşünce dünyasını ve kolektif belleğini inşa etmedeki rolü açıkça görülmektedir.

Kaçar-Osmanlı savaşını konu alan bir Kürtçe *Ceng-nameyi* irdeleyen Shahab Vali'ye göre İrandaki Yarsan inancına mensup Goran Kürtleri arasında farklı bir mitik hâl alan Siyaveş “ezeli şehit” kabul edilmektedir. Bundan dolayı onun ölümü üzerinden sözlü tarih ve bellekten geriye pek çok şiir kalmıştır. Siyaveş'in özü Yarsan inancındaki “öz”lerin reenkarnasyonu/yeniden tecellisi olarak önce Hüseyin'de sonra da Yarsan dini şahsiyetlerinde tecelli etmiştir. Bunun için de Vali şu Yarsan dinî metnini örnek verir:

Hüseyin idim Kerbela Çölü'nde katledilen
Benim ağıdım kalubelaya kadar uzanır
Siyaveş'in kanı her an kaynıyor
Baki olan Serane'de Kırklar galeyana geldi (Vali, 2017, s.283)

Firdevsî (ö.1020-5) de *Şehnâme*'sinde uzun uzadıya Siyaveş'in hayatını ele alır. Firdevsî'nin, doğumundan evliliğine, esir düşüp öldürülüşüne değin detaylı aktardığı Siyaveş'in yaşamöyküsü, Aşura törenleri ile arasında doğal bir ilişki varmış gibi okunmaktadır.¹⁷

¹⁷ Shahab Vali'ye göre, Siyaveş için yapılan yas törenleri (“Sug-e Siyaveş”, “Siyaveşan), İslâm öncesindeki İrandaki icra ediliyor olup bu yas ritüelleri daha sonra Şiiler tarafından Hüseyin'in yasına adapte edilmiştir (2017, s.283).

Çünkü her iki olaya ait epizot ve motifler bir diğ erinin yerine kullanılırken, mazlumiyet üzerinden iki maktul özdeşleştirilmiştir. Siyaveş'in ölüme giderken Hüseyin gibi rüya görmesi, hamile eşi Ferengî'se vasiyetini okuması, Efrasiyab'a esir düşen Ferengî'sin fer-yatları ve son olarak da Siyaveş'in Geruy'un eliyle öldürülmesi, yas törenlerinde matem ve özdeşlik hislerini arttıran, drama yönünü kuvvetlendiren ayrıntılardır. Unutmamak gerekir ki Siyaveş, eşine hitap ederken eşinin karnındaki çocuğun -Keyhüsrev'in- dünyaya hâkim olacağını (bekleyişi) müjdel er. Fakat aynı zamanda başının kesileceğini, kesik başının sokaklarda dolaştırılıp meydanlara atılacağını, çıplak vücudunun toprak üzerinde başsız ve tabutsuz kalacağını söyler (Firdevsî, 1994, s.124-125). Bu yönüyle Siyaveş anlatısının, Kerbela olayı ve Aşura törenleri arasında yoğun benzerlikler barındırması pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bunların en iyi bilinenlerinden biri olan Ehsan Yarshater'in tespitleri oldukça açıklayıcıdır. Yarshater'e göre Zarer'in ağ ıdı, Zerdüştlük-öncesi Siyaveş'in yas törenleri ve diğ er pek çok ritüel ve inanç ile Doğu İ ran pagan gelenekleri arasında benzerlikler söz konusudur. Yarshater, ayrıca Siyaveş'in çilesi ve mazlumiyeti ile Hüseyin'in taziye törenleri arasında ritüellerin duygusal benzerliklerine de dikkat çekmektedir (Yarshater, 1979, s.93; aktaran: Dabashi, 2011, s.9).

Kesik baş meselesinin bir diğ er boyutu, tatmin edici intikam almakken geriye kalanlara ibret verip onlar üzerinde korku etkisi yaratmak amacı taşımasıdır. Nitekim düşmanın öldürülmesi bir yana cesedin parçalanması -özellikle başın gövdeden koparılması- simgesel dizgede baş'ın iktidar ve gücü temsili sebebiyledir. Böylece baş'ın bedenden koparılması ve zafer kazanan tarafın baş-kişisinin ayaklarının dibine fırlatılması gibi motifler, "isyan eden baş'ın ezilmesi", "yılanın başının ezilmesi" gibi dilsel simgeler bağ lamında düşmanın imhasının göstergeleridir. Bu bağ lamda Hüseyin'in Kerbelâda başsız bırakılması gibi daha sonraki süreçte intikam hareketleri olarak ortaya çıkan organizasyonlardan biri olan Muhtâr'u's-Sakaffi'nin ismiyle anılan hareketi anmak gerekir. Bu hareketin baş-kişisi Muhtâr'ın vaadi, Hüseyin'in intikamıdır. Bu vaat ile etrafında insanlar toplayan Muhtâr, Hüseyin'in intikamı için önce Yezid'in çevresindeki önemli isimleri bir bir öldürür. Fakat bunlardan daha önemlisi asıl intikam

olarak Yezid'in ardılı İbn-i Ziyâd'ın başının kesilmesi ve bu kesik başın Muhtâr'a getirilirken Kerbelâda yaşananlara yapılan göndermelerdir:

Muhtâr, İbrâhîm b. el-Eşter'i İbn Ziyâd'a karşı gönderir. İki ordu karşılaşır. İbrâhîm b. el-Eşter, bir konuşma yaparak Kerbelâda olanları, insanlık dışı yapılanları anımsatır. Çok şiddetli çarpışmalardan sonra Ziyâd'ın ordusu bozguna uğrar, Ziyâd ve başkaları öldürülür. İbn Ziyâd'ın kesik başı Muhtâr'a getirilir. Böylece Muhtâr, Kerbelâ'nın bir ölçüde öcünü almış olur (And, 2002, s.22).

Muhtâr'ın-Sakafî hareketi gibi, Arap coğrafyası dışındaki bir intikam hareketi olarak niteleyebileceğimiz Ebû Muslim el-Horasanî (ö.755)'nin de hem tarihî kişilik olarak hem de bir efsane kişisi olarak Kerbela anlatılarına katkısı büyüktür (And, 2002, s.22). Bu yönüyle aslında Kerbela kıyımında rolleri olan Emevî iktidarının, Kerbela ve Aşura törenlerine kendi mitolojisi ve destan dünyası ile katkı sunan İrani gelenek içinde büyümüş (İsfahanlı bir efsane kişi) olan Ebû Muslim el-Horasanî tarafından yıkılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu yönüyle Ehl-i Bey'te bağlılığı üzerinden Kerbela-sonrası İslâmî-Şii bir gelenek inşa eden İran, Kerbela hafızasını kendi havzasına transfer edip onu mitolojisiyle yeniden üretmiştir. Bununla beraber, Hüseyin'in ve diğer imamların şehadeti başta olmak üzere Ehl-i Bey'in kanının akıtılmasında parmağı olduğu kaydedilen Emevî iktidarının İrani tarihi-efsanevi şahsiyet tarafından bitirilmesi, Kerbelâ'nın tarih ve hikâye yazımını intikam belleğinde buluşturmuştur.¹⁸

¹⁸ Efsane ve gerçek'in iç içe geçtiği Kerbela meselesinde, intikam hikâyesi de trajik düzeyde tekrar edebilmektedir. Kerbelâda Hüseyin'in başına gelenler gibi, Kerbelâ'nın intikamını almış, Abbâsî devletinin kurulmasına zemin hazırlamış Ebû Muslim Horasanî'nin başına gelenler de bu minvaldendir: “[Abbâsî halifesi] Ebu Ca'fer [Ebû Müslim'i] hileyle [Horasan'dan] Irak'a getirtti. 13 Şubat 755'te 34 yaşında Rumiyye'de öldürttü, cesedi Dicle'ye atıldı. [E]bû Müslimü'l-Horasanî'nin ölümü İslâm karşıtı tepkilere yol açmıştı. Böylece Kerbelâ'nın öcünü alan Ebû Müslimü'l-Horasanî bu kez de onu öldürenlere karşı öç alma tepkisine dönüştü (Mélîkoff, 1962, s.55-59; aktaran: And, 2002, s.24).” Ayrıca yas duygusu gibi intikam duygusunun da metin üretimine katkısı unutulmamalı. Bu bağlamda Kerbelâ'nın intikamı üzerine yazılan ve Türkçede metinleri görülen Müseyyeb Destanı'nı anmak gerekir. Ebû Muslim destanın bir girişi mahiyetinde olan destan, Battal Gazi ile ortak örnekler barındırmakta olup öç alma hissinin edebiyata yansımaları bakımından önemlidir (Demir, 2007).

Ritüelden Drama Tarihten Dini Temsile: Kerbela Yası

Ceset, bellek taşıyıcı değildir çünkü cesedin belleği yoktur, o daha çok bir imge gibidir. Cesedin matriksine düşülen bir işaret olarak görebileceğimiz mezar taşları ise, “yatmakta olan ölünün hatırasını ayağa kaldırır” (Sayın, 2018, s.10). Bu yönüyle kıyam eden, yani ayağa kalkmak isteyen, baş kaldıran Hüseyin, cesetsiz, gövdesiz ve başsız bir hâldeyken nasıl bu kadar simgeleşip belleğin konusu olabilir? Ölümü tarihsel bir kırılma olduğu kadar başlı başına bir tarihe nasıl dönüştü? Hüseyin’in şehadeti simgesel dil düzeni içinde mi serpildi yoksa bu kadar güçlü duran bir belleğin gerisindeki asil etken dini söylem ve temsilin gücü müdür?

Kerbela elbette Müslüman belleğindeki en acı vakıyalardan biridir. Kerbela’yı, “facia” şeklinde tanımlayanlar olduğu gibi (Köksal, 2006) “toplu katliam” (And, 2002, s.20) ve toplumsal belleğe kazınan “travma” (Onat, 2007) olarak tanımlayan çalışmalar söz konusudur. Aşura törenleri ise daha çok “taziye”, “ritüel” ve “drama” (Chelkowski, 1979; And, 2002) şeklinde nitelenmiştir. Aşura törenlerinin kadim İran geleneği içerisinde bir bellek aktarımı ve üretimi olarak simgesel temsiliyse, üzerinde durulan önemli bir husus olmuştur. Nitekim iç içe geçmiş ve birbiri yerine temsil edilen ritüeller olduğu gibi İran hamaset geleneğinin ve Anadolu’daki önemli kesik baş anlatılarının Kerbela’yı yeniden üretip (canlandırırken) kullandığı/kurguladığı temsil biçimi ve dili oldukça enteresandır.

Kerbela temsilleri olarak beliren Aşura törenlerinin, günümüze kadar gelen süreçte, bir ritüel ve anma merasimi olarak Pers mitolojisi ve destanları ile Azerbaycan ve Anadolu’daki gelenekten ne kadar etkilenmiş olduğu bu çalışmanın önemli bir çıkış noktasıdır. Çünkü Kerbela’nın, Anadolu ve İran’daki yas geleneği ile hamasi hafızaya katkısı yadsınamaz boyuttadır. Öte yandan özellikle Pers mitolojisinin de Kerbela ve Aşura törenlerine katkısı söz konusudur. Edebî metinler bağlamında Vâiz-i Kâşifî’nin *Ravzatü’ş-Şühedâ’sı* ve onun etkisinde yazılan Fuzulî’nin *Hadikatü’s-Sü’edâ’sından* itibaren Kerbela üzerine yazılan maktel metinleri ve taziyeler başta olmak üzere, yoğun bir İranî geleneğin tesirinden söz etmek mümkündür (Üzüm,

1998, s.522-3). Bu sebeple, Kerbela ve Aşura törenleri üzerine yapılan incelemelerde, ritüel ve temsiller, İran-Şii sembolizmi ile açıklanmaktadır. Nitekim İranda “*Şehnâme* geleneği” olarak okunabilecek hamasi edebiyatın kökenleri Kerbela gibi hadiselerle pek çok ortak zemin ve motife sahiptir. “Siyaveş’in kani” gibi motifler başta olmak üzere Firdevsî’nin *Şehnâme*’sine konu olmuş Pers sultanlarının savaşları ve serüvenleri, sözünü ettiğimiz anlatı geleneğinin beslendiği temel kaynaklardır. Bu çerçevede bir özdeşlik kurularak Kerbela ve Pers hikâyeleri arasında ilişki sağlanarak motiflerin ve taziye ritüellerinin transfer edildiği görülmektedir. Bu durum neredeyse tüm Müslüman coğrafyasındaki Aşura törenlerini anlamlandırmada önemli sonuçlar çıkarmayı sağladığı gibi Kerbela travmasının özellikle İran kültürel belleğine tesirini açıklaması bakımından da dikkat çekicidir.

Metin And (2002), Aşura törenlerinin kökeninin Mezopotamya, Anadolu ve Mısır’da çok eskilere dayandığını belirtmekle beraber özellikle İranda bu ritüelin süreklilik göstererek çok daha önceki tarihlere (İslâm’dan önce) dayandığını vurgulamaktadır (s.25). And, bu törenler ile ilişkisi bakımından İran mitolojisindeki iki önemli vakıayı aktarmaktadır. Bunlar *Şehnâme*’de de aktarılan, İranlılar arasında anlatı geleneği ve belleklerde yer edinmiş olan “gûsan” denilen saz şairlerinin anlattıkları “Yâdigâr-ı Dârirân” törenleri ile Siyaveş’in öldürülmesiyle ilgili ritüellerdir. Maktelerde Hüseyin’in öleceğini bilerek Kerbela’ya gidişinin anlatılması gibi İran mitolojisindeki bu iki olayda da hem Dârir hem de Siyaveş öldürüleceklerini önceden bilmektedir:

Zerdüşt dininin kutsal kralı Viştasp’a Kral Erjasb güçlü ordusu ile saldırır. Zerdüşt inancının koruyucu yiğidi Dârir de savaşa katılır, Erjasb’in kardeşi Bidereş tarafından zehirli oklarla öldürülür. Burada Kerbelâda İmâm Hüseyin’in başına gelenlerle benzerlik, Dârir’in bu savaşta öleceğini önceden bilmesidir. Ayrıca Kral Viştasp’ın 23 oğlu ve kardeşi de bu savaşta öldürülür. (And, 2002, s.25)

İran millî şuuru olarak niteleyebileceğimiz siyasi aklın ardında genellikle tarihsel hafıza güçlü bir yer tutar. Bu sebeple komşu milletlerle kurdukları ilişkilerin biçimlerini, Pers mitolojisi ve kralların hayatlarını anlatan sözlü ve yazılı tarihyazımları belirler

niteliktedir. Buna en iyi örneklerden biri *Şehnâme*-öncesine dayanan ve Firdevsî'nin de eserine aldığı Siyaveş'in ölümle sonuçlanan hikâyesidir. Bu anlatı geleneğinde, düşman karakter olarak Turan kralı Efrasiyab (Alper Tunga)'ın İranlı hükümdarlar ve şehzadelere dönük suikastları önemli bir yer tutar. Nitekim *Şehnâme*'nin anlatımına göre Rüstem'in yeğeni Bijen'i bir kuyuya hapseden Efrasiyab, bir başka İranlı şehzade olan Siyaveş'i ise trajik bir şekilde öldürmüştür (Firdevsî, 1994, s.350). Bu ölüm hikâyesi üzerinden oldukça zengin bir literatür meydana getiren İranî gelenek, Siyaveş'in ölümü ve öldürülme biçimi üzerinden Kerbela'ya transfer edilecek kerte de geniş bir motif yelpazesi örmüştür. Bu bağlamda yas törenleri, kurban ritüelleri ve intikam duyguları başta olmak üzere modern zamanların toplumsal belleğini şekillendirecek düzeyde devamlılık arz etmesi hem Pers mitolojisinin köklerinin derinliğini hem de yas ve intikam duygularının insanlığın derin belleğindeki tesirini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç

Şii düşüncede bir “bekleyiş” kadar bir “kaçış” da söz konusudur. O da, on ikinci imam olan Mehdi'nin ölümden (gaybeti) kaçışıdır. Mehdi hariç on bir imamın tamamının öldürüldüğüne kanaat getirildiği bu mezhep görüşüne göre, son imam da ölümden saklanmakta olup zamanı gelince zuhur edecek ve dünyaya adaleti yayacaktır (Onat, 2007, s.5). Böylece bir ümit ve korkunun yanı sıra teoloji ile mitolojinin birbirine girdiği bir sarmal içinde düşünüp-inanan bir mezhebin mensupları için Aşura törenlerindeki ritüeller, derin anlamlar ihtiva etmektedir. Bu nedenle Aşura ve yas törenlerinde, kendini Şii, Caferi ya da Alevi olarak ifade eden insanların Hüseyin ve ailesinin çektiği çileyi (teşebbüh ile) tekrar yaşayıp bunu her yıl Muharremde hatırlayarak İmam Hüseyin ve onun çektikleriyle aralarında bir özdeşlik kurmaları, irdelemeye çalıştığımız yas ritüellerinin biçim ve derinlikleri düşünüldüğünde, daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim ölen kişinin ardından hikâyesinin sürdürülmesi tıpkı başı bedeninden koparılmış fakat gövdesinde az da olsa can barındıran yarı-canların “ser-gerdân” bir hâlde, yani “başını alıp başsız” dolaş-

malarını çağrıştırmaktadır. Ne var ki Şii düşüncenin yaygın olduğu coğrafyalar başta olmak üzere, Kerbelâ'nın etki alanındaki yerlerde ise bu ser-gerdanlık, başı bedenine dikilmemiş Hüseynü'-Şehid'in bitmeyen yası, toplumsal bellekte yaşamaya devam etmektedir. Böylece son imamın gelip bütün adaletsizlikleri sonlandırıp yası ve intikamı yarım kalmış bütün travmaları sağaltacağına dair inanç, salt tarihsel göndermelere dayanmamaktadır. Aksine, Kerbela gibi travmaları, öncesine ve sonrasına ulayıp bir illiyet bağı bulup günümüze kadar bağlayan “derin ve yaralı bir bilinç” ile karşı karşıyayız. Unutmamalı ki yas ve intikam literatürü aynı zamanda neredeyse dünyanın yarısının da hikâyesini ve istikbalini barındırmaktadır. En azından insanın kendi türüyle hesaplaştığı ilk alanların ölüm, ölümden kaçış, öldürme ve ölümün yasını tutma olduğu düşünülecek olursa. Çünkü ölüme giden insanın, ardından ağlayacak bir kimsesi olması, yasını tutup cesedini kefenleyip bir mezara (ziyarete) gömüp, mezarına bir “kêli” dikmesi sadece Siyaveş'in vasiyeti olmasa gerek: “Ne tabutum olacak, ne kefenim, ne mezarım ve ne de insanlar içinde bana ağlayacak kimsem olacak...”

KAYNAKÇA

- Adak, A. (2015). Ekola Aqtepeyê ya Edebiyatê û Hizra Kurdîti-Elewîti-Neqşebendîtiyê. *Nûbihar*, 131, 10-15.
- Aghaie, K. S. (2005). *The Women Of Karbala -Ritual Performance And Symbolic Discourses in Modern Shi'i Islam-*. Austin: University of Texas.
- Amanat, A. (2009). *Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism*. London: I.B. Tauris.
- And, M. (2002). *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Arslan, M. ve Erdoğan, M. (2009). *Kerbelâ Mersiyeleri*. Ankara: Grafik.
- Atay, H. (1983). *Ehl-i Sünnet ve Şîa*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Azimli, M. (2014). *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4: Hz. Ali*. Ankara: Ankara Okulu.

Belazurî, Y. (t. y). *Ensabu'l-Eşraf*. [aktaran: alimamali].

Chelkowski, P. J. (Ed.). (1979). *Tâ'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*. New York: New York University.

Dabashi, H. (2011). *Shi'ism, A Religion of Protest*. London: The Belknap Press of Harvard University.

Demir, N. (Haz.). (2007). *Müseyyeb Gazi Destanı (Kerbela'nın İntikamı)*. Ankara: Hece.

Feqîr, B. (2008). *Kerbela Meşheda İmam Huseyn*. Osman Akdax (Haz.). İstanbul: Tevn.

Fiğlalı, E. R. (1996). Gadîr-i Hum. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 13, s.279-80). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

_____ (1997). Hasan. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 16, s.282-85). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Firdevsî. (1994). *Şehnâme*. Necati Lugal (Çev.). (Cilt 4). İstanbul: MEB.

Gölpınarlı, A. (1963). *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İstanbul: Remzi.

_____ (2012). *Yeni Gülzâr-ı Haseneyn: Kerbelâ Vak'ası*. İstanbul: Ataç.

Güngör, Ş. (2003). Maktel-i Hüseyin. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 27, s.456-7). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

_____ (Haz.). (1987). *Fuzulî: Hadikatü's-Sü'eda*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Harezmi, M. (t. y). *Maktel-i Harezmi*. [aktaran: alimamali].

Hûnî, Mela Mehemed Elî. (2004). *Mewlîd, Yûsûf û Zelîxa, Qasîdeyê Kerbela*. İstanbul: Vate.

Işık, C. ve Özdemir, U. (2011). Iğdır Yas Geleneğinde Sinezenler. II. *Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*. Iğdır.

İlhan, A. (1996). Gaybet. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 13, s.410-412). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kaya, D. (1991). *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı*. (Yayımlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köksal, Asım. (2006). *Hız Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*. Ankara: Köksal.

Kurtuluş, R. (2006). Muhteşem-i Kâşânî. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 31, s.77-78). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Le Breton, D. (2015). *Acının Antropolojisi*. İsmail Yerguz (Çev.). İstanbul: Sel.

Lévi-Strauss, C. (1994). *Yaban Düşünce*. Tahsin Yücel (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

Mélikoff, I. (1962). *Abû Muslim. Le Portre-Hache Du Khorassan dans la Tradition épique Turco-Iran*. Paris. s.55-59. [aktaran: And, 2002, s.24].

_____ (2010). *Hacı Bektaş -Efsaneden Gerçeğe-*. Turan Alptekin (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Numânî, M. b. İ. (1418). *Ghaybet-i Numânî*. Muhammed Cevad Ghaffârî (Çev.). Tahran: Sadukh.

Ocak, A. Y. (2013). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. İstanbul: Dergâh.

Onat, H. (2007). Kerbelâ'yı Doğru Okumak. *Akademik Orta Doğu*, 3, 1-10.

Öz, M. (2011). Tâziye. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 40, s.203-4). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Öz, Ş. (2011). *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu.

Özcan, M. (2016). *Dersim ve Madımak Söyleşileri*. İstanbul: Doğan. [aktaran: Yıldırım, 2018].

Parlatır, İ. (Haz.). (2012). *Fuzulî Türkçe Divan*. Ankara: Akçağ.

Sayın, Z. (2018). *Ölüm Terbiyesi*. İstanbul: Metis.

Sell, E. (Ed.). *The Faith of Islam*. London: Trübner & Co.

Sürücü, Y. (2018). *Hacı Nüreddin'in Vâkı'a-yı Deşt-i Kerbelâ / Hüseyin'in Makteli Mesnevîsi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

- Şeriatî, A. (2009). *Ali Şiasî Safevî Şiasî*. Ankara: Fecr.
- Şerietî, E. (2004). *Huseynê Wêrisê Adem*. Evdilayê Dewrêş (Çev.). İstanbul: Hîvda.
- Uludağ, S. (2008). *İslam Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh.
- Üzüm, İ. (1998). Hüseyin. *İslâm ansiklopedisi*. (Cilt 18, s.521-4). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Vali, S. (2017). Kaçar-Osmanlı Savaşlarında Guran Kürtleri Üzerine Manzum Bir Belge: Mîrzayê Kerendî'nin Ceng-name'si. İbrahim Özçoşar ve Shahab Vali (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler* (s.263-291). İstanbul: Kitap.
- Yarshater, E. (1979). Tâ'ziyeh and Pre-Islamic Mourning Rites in Iran. Peter J. Chelkowski (Ed.), *Tâ'ziyeh: Ritual and Drama in Iran* (s.88-94). New York: New York University. [aktaran: Dabashi, 2011].
- Yıldırım, M. (2018). Hangi Seyit Rıza! Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur (Ed.), *Kürt Tarihi ve Siyasetinde Portreler* (s.173-189). İstanbul: İletişim.

Elektronik Kaynaklar:

- alimamali. (t. y). İmam Hüseyin (A.S). (https://www.alimamali.com/html/tur/book/ali/5.htm#_ftn10). Erişim Tarihi: 20.11.2018.
- Sadiki, M. (t. y). *Şerh-i Gam-ı Huseyin Aleyhisselam -Terceme-i Tahkik-i Maktel-i Harezmi-*. İsfahan: Merkez-i Tahkik-i Rayane-i Kaime-i İsfahan. (<http://cdn.ahlolbait.ir/files/12/download/sharhe-ghame-hoseyn.pdf>). Erişim Tarihi: 20.11.2018.